

ՅԻՇԱՏԱԿ ՄԱՀՈՒ ԵՒ ՄԵՌԵԼՈՑ

Զի՛ քեզ՝ սիրտ տառապեալ, զի՛ այդ սարսուռ,
Հայեացք եւ խորշմունք ակամայք. —
Ոչ է քննար ոյր չիցէ լար անտրխուր.
Սուրբ են մեռելոց իսկ հրմայք:
Լ՛րի, անցցուք ընդ մահացու կայս կենաց,
Ի՛նդ աղմկայոյզն աղաղակ.
Սեւասքօղեալ իջցուք ի ժամն ըստուերաց
Ի լայնածաւալն ագարակ,
Ուր մերձ առ մերձ հողապատեան ընդ ձործովք
Որդի առ հօր ցուրտ անյարիր
Ընամածընաց հարըստութեան կան ժողովք
Յաւիտենական ի թըմբիր:
Լ՛նդ ընդ շաւիղ՝ յոր փախչի լոյսն յարեւմայր,
Վիշերականաւ սաղապմամբ
Խաղայ ոգի խաղաղաւէտ վայր յերկնուստ
Թըխագոյն զիւրեաւ արկեալ ամբ,
Ի հուսկ սահման յիշատակաց մարդկային
Ու ի մոռացութեան նախկին կայս,
Յարտասուայեղց մըթնականաչ մարմանդին
Լ՛րկանել գահոյս քաջասեռաւ.
Ի քառակողմն ի հաւատոց բարձր յամուր
Օ՛նծերանալի դրօշն յուսոյ
Թուուցեալ ի վեր՝ վառէ ի շունչ զարամուր
Ըփօտաճաճանչ ջահ սիրոյ.
Լ՛ր խարըսխին ինքն ի նըշոյն ակընկոր
Ու ըզլըռութեամբն հեղանի,
Օ՛ մահու գերեալօրն խաղաղէ ի բուն խոր
Օ՛յայրիւ խաչանիշ մականի.
Ըճիւնաթոյր սրիւռեալ թեւոյն հովանիս
Ս՛րբուցանել զցուրտ զայն արգանդ՝
Յոր ազգ մարդկան ըստ մէն քթըթեւ վայրկենիս
Երթան յանտրիտուր ի յաւանդ,
Որպէս անպէտք եւ հողմավար ունդք յարդի
Կամ սաղարթ տընկոյ տեռազերծ
Ընհակառակ թողեալ յանյուշ ի հովտի,
Օ՛ որ ոչ եւս թանայ ցօղ աստեղց:
Օ՛ իանդ ըղձայ յանմահութեան իւր ի շունչ
Յարուցանել զգունդն անկենդան.

Լ՝ալ յերկնից բաղըն ակընկառոյց անշըշունջ՝
Ե ինի լալիս լոկ ապաստան,
Վըթուլթիւն՝ զուր յերկնից առ վէմն իջեալ անդ
Ինդ աղէտ որդեացն աղեկէզ,
Փափկիկ մատամբն ոչ ըզվըճիւն ադամանդ
Ե ոչ զպարտեացն իշխէ ջնջել դէզ,
Ինք մըշտալոյսք, եթերայնոց լուսաբնակ
Որ զանմահութիւն յար քննեն,
Ե մըրրալից յածիլ ի դաշտ մեռունակ
Եւ ցողըս քամել՝ ոչ գիտեն.
Եւ թէ ցողեն՝ չիք քաղցունին դառնութիւն
Ինկերաց վըշտին զուգակիր.
Ի զմահացու լալ՝ գիտէ լոկ մահացուն՝
Որոյ կէս յերկինս, կէս յերկիր.
Եւ գիտէ զյոյս, զահ, զանծանօթս յանմահից,
Օտաղտուկ ծանրաբեռն հարկի.
Որ երազէ զուրախութիւն եւ թախիծ
Յեղափոխութեամբք վիճակի.
Որ ողբայ զանձն առ հողացեալ ընկերան,
Եւ մըրմըքի զվէրս օտարին.
Որ գիտութեամբ մահու լընու կենդանեաւն
Օռնայնութիւն զիւր իսկ շիրմին.
Որ գիտէ զճահ հանուրց կենաց դիւրաշէջ,
Երեկ նոցայն, իմն առ վաղիւ.
Որ այն գիշեր՝ որ ոչ անկեալ լար ընդ մէջ
Օտաղտեցէ զերկուց կենաց տիւ.
Ո՞ր է եւեթ կենաց րոպէ, ժամ ծննդեան.
Եւ մահ գընայ նտի եւ յառաջ,
Ե մօր իսկ խինձ ի տարրանոց բընութեան
Չեռնամուխ վինի մահուն աջ.
Չեւ ըզկաթին քաղցրութիւն, չեւ ճըգեալ զօդ
Չեւ արեամբ վարեալ զերակունս՝
Ի զթոյն մահու բերեմք ի մեզ դառնահոտ.
Եանիսէ քան ըզլոյս՝ մութ յաչկունս,
Ի թեթեւահիւթ ոգեաց անօթք դիւրաբեկք
Յուզեալք ի բաղդէն յեղյեղուկ
Չըգըտանեմք ըզցանկալի դիւրն ուրեք՝
Իսկ ոչ խորտակեալք եւ անկցուք.
Լ՝ալ հակառակ գրգիռ բնութեան եւ հոգւոյն
Լ՝ալ փոփոխն սէս սէս ըզմահ.
Լ՝չք ի ծիծաղ, ճակատ անկռինձ, դէմք տօգոյն

Վիմեմք՝ եւ սարսնումք ահ ընդ ահ .
Իսկ ինքն անբաժ գիտակցութեան պէս անձին՝
Թէ փախչիմք՝ հասեալ գայ խէթի,
Թէ ոտնառեալ եւ կոչիցեմք սրտագին՝
Հուշիկս ընթանայ եւ ժրպարի .
Ինմահութեան խնդրակք՝ ընդ մահ փորձեմք մուտ .
Պակաս իսկ գրէաք ըզհրճուանս՝
Վազտագողի թէ ոչ մահուն մտալուտ
Իշոտ ինչ շողայր հեթեթանս .
Դակ է սիրտ, ոչ լըցցի լըրիւ աշխարհաւ
Ոչ յագի յանգորըր ծովու,
Ի յըղիութեան ձկաի յանքանն եւ յանբաւ,
Ի աւականանայ լոկ մահու : —
Ի՛հ. ժամ է, ժամ՝ յորում փառք, շնորհք, տուրք բաղդի
Իմքել զոգի ոչ բաւեն .
Հորժամ նըստեալ սիրտ իբր յերկիր անջըրդի
Օուարթագէմ ինչ ոչ տեսանէն .
Դամ է՝ յոր բիւրք զարմանալեացն աշխարհի
Թլւին մատեան եղծ հնակարկատ,
Իս ծով ծաւալ որ յար ալեօք բարբառի
Ունայն իմն եւ լուռ մագաղաթ .
Դամ՝ յորում ոչ հեշտըն զօրէ շունչ զուարթուն
Պարզել ըզկրնձիւն անպատճառ,
Ու ոչ մըտերմին ըսփոփական ձայն սիրուն
Հանաշխարհիկ սիրտ խուլ յամառ .
Դամ՝ յորժամ ոչ ինչ նըշմարի՝ բաց յանձնէ .
Իս անձն՝ իբրեւ սիւն մ՝ յաւերակ
Ի վերայ բիւր յիշատակացն արկանէ
Օլւին եւեթ ըստուեր տխրորակ .
Դամ՝ յոր հանգոյն վերջնոց վանգից քընարին,
Իամ ողբերգական բերանոյ
Որ մահագոյժ լուծեամբ առ սիրտ մըտերմին
Իջողագոյն տայ զվերս հոգւոյ,
Հանմըխիթարն յայն յանհանգիստն այն պահու
Իբրեւ յաշխարհէ հեռաստան
Դամանեալ գայ նդոստուցիչ ձայնն մահու,
Իս խոնարհի սիրտ ի տապան
Ոյր յերկրածնաց ՚ի խորիմաստ լուր մահուան
Սիրտ անկարեկիր ժուժկալեաց,
Իամ ոչ գաղտնի հեկեկ գրդեալ ընդ բերան
Ի զխոր դառնութիւնն առականաց .

Օ՛հ յեղծական կենցաղումս՝ մահ առ շընորհս
կացոյց ի վերացն ապահարկ :

Ո՛ր ականջ այնքան խուլ, ո՛ր միտք ի ցընորս՝

Ո՛ր չըզգաց զահեղ ժամուն զարկ :...

Սա մն այն... հընչեաց, եւ սօսափիւնս այս զանխուլ

Ի թիւս թեւոց գիշերայնոց արհաւրաց

Թանգուղելով հրաւիրէ զսիրտ կալ պըշնուլ

Եւ քնարանօք յաւիտենից հողածնաց :

Ո՛վ կապեսցէ զնա ընդ մեկնակ լռութեամբ

Բստուերաճօճ խաչին ի դաշտն անկենդան :

Կամ ո՛ր բացցէ նմա զթանձրատփիւռ ցեցաջամբ

Ի զվիմադրոշմ մեռելութեանցն մատեան :...

Ե՛կ ի ծագաց հողմոց շունչ, բարձ ըզծածկոյթ,

Ե՛կ ի մըրրկաց մահու գմոխիրս այս կորզել,

Ո՛ր ի դաշտի ոսկերոտոյն մեծակոյտ

Յաւերակաց կենաց՝ հաներ զխորայել :

Ե... Է... սիրտք լուարուք, ոսկերք ցամաքեալք,

Ի մահացուէ առ մահացեալս ձեզ ողջոյն :

Բարձիք գրբուիք քունեալք, բացիք աչք խըցեալք՝

Որոց լիցի նդ հուպ այցելուս ձեր հանգոյն :

Խաղաղութիւն արդ ընդ ձեզ զոհք հանգըստեան,

Որք յանկայուն ոչ եւս ծրփեալ յաշխարհիս

Օ՛րէն տրկար փայտից յանհաշտ ուկէան՝

Ինդ առօրեայ եղբարս սահիք այլ ի կիրս :

Երթեամաճ ոսկերք, ունայն եղեգունք,

Յորս ողբաձայն հծծեն հողմոց սին բարբառք,

Ո՛վ գեղայնոյն արարածոց փուտ հիմունք,

Թէ կանգնէիք իբր ի դերեկաց նոր տաճարք :

Եւ զոք նընջէք զանդորրաւէտըն զայն քուն՝

Ում այցելու չէ արեգակն յայսմ հետէ :

Բնն անըզաղ, քուն անահ, ոչ դառն իսկ քուն

Բայց զի զարթնուլ, ա՛հ, լոկ զարթնուլդ ոչ գիտէ :

Ո՛վ, զի զանխուլ կայք անդանօր խաղաղիկ :

Բանի գարնան ծաղկունք ըզձեօք փթըթեցան,

Որքան նորեկ հընչեաց հաւուց աւետիք

Եւ որ չեբարձ ի ձէնջ ըզգլուխն ընդ տապան :

Եւ զ սըղաւոր ձեր քառաթեւք եւ դրասանդք

Յոր տրտասուք ուստեք ուստեք դան հեզիկք,

Եւ զ աճեցուն սիւնք լալեաց՝ նոճք, կաղամախք

Բստուերաճիդ մեղամաղձուտ ճեմելիք,

Ո՛ր զիմաստնոյն եւ զանխմաստ գերեն սիրտ,

Որում զրկող ընդ զըրկելոյն կան պատկառ,
 Ուր գոռ մարտկին յանկամն առնուն լանջք խրվրա
 Ուր անյուսից եւ տիրելոց հուսկ դադար,
 Անհազգէն գոքա ի յարկ ձեր լուին...
 Եւ ոչ պրղինձք դանդաշեալք ծանր ի գանգիւն
 Յեկեղեցւոյ անտի նդ ձեզ ոչ բարբառին...
 Եւ զինչ... լուայք... ընդ իս խօսիք թէ նդ հողմոյն...
 Եկայք ի գոգ իմ, չըսարտնում չըփախչիմ
 Օ ի փայտ փրկչին իմոյ կանգնի առնութեր.
 Սուրբ էք նովաւ, յանիրան գիրկ ձեր փարիմ,
 Ուրուականացդ հեզում ըզջերմ սըրախ սէր.
 Գանկք փոշեհողք, խորակնագոյն Կուբք աչաց
 Եկայք իմովս ըզձեզ լուացից արտասուօք.
 Գանեա մի օր զերծեալ ի կարծրըդ վիմաց
 Յերերուն դաշտ ծոցիս առջիք դիւր ինչ լոկ.
 Յետ այնքանեաց ձմերանց անհաշտ հիւսիսոյ
 Բէք շնչել շունչ մ'ի գելպել յիմ շնչից.
 Օ ի յիշատակք ձեր անմուացք են յուշոյ
 Եւ անբաժ սիրտք՝ ի համանիւթըս սըրտից:

Ըրտասուելի մարդկութիւն
 Բզբեզ ի քոյդ աւերած
 Հետազօտեմ աչք ի լաց.
 Անայնութեանդ տամ ողջոյն:
 Իհա ճակատն այն գոռող.
 Եւ չիք թագին անդ կընիք.
 Առ ոսկեհուռ ծիրանիք
 Սէգ նազանացըն քարող.
 Իհա բազուկն այն անյաղթ
 Տապաստ արկող ըզբանակս,
 Առ ըզվրիժուցն յաղթանակս
 Կոփէր ի վէմ եւ յերկաթ.
 Ի հրապարակ ու ի տաճարս
 Կանգնին անդրիք պաղսաջուն.
 Կանգնողն եւեթ դողգոջուն
 Յանել անկեալ կայ դադարս.
 Իհա ճակատն իմաստուն
 Առ խորհրդոյ իւր անթիւ
 Կարծէր պակաս գողջոյն տիւ,
 Եւ զերկնից դաշտ՝ ոչ անհուն:
 Իստ օծելոյ գազաթունք,
 Երկնաւորաց քան երկրի

Եղեալ ի կեանս դըրացի,
 Եւ բեռնակրաց անդ թիկունք՝
 Ինդ անծանօթ պանդըխտին
 Ում արտասուք չըհեղան
 Եւ չեղելոյ լեալ նըման
 Ինհետացաւ ի գետին,
 Եւ ընջեն ըզբուն միաբան՝
 Արք ի մահուն՝ զաչս հանուրց
 Չգեցին ի վէմն իւրեանց ցուրտ
 Եւ ներբողիւք պատեցան.
 Տէրն եւ ծառայ ի մի բարձ.
 Եղբատ՝ ճոխի վանատուր,
 Եւ սըտրըկաց առաթուր
 Կան բըռնաւորք տիպ եղբարց:
 Հետախաղաղ անդ միխիւր
 Հաւուց թոռանց մերձ ընդ մերձ՝
 Արչափ ի գունտն երկնաբերձ
 Առ խմբակցին աստեղք ցիր.
 Ինդ հայրենին լուռ բերան
 Ինդ հողակոշտն անգամ դուրս
 Արգենի շարժել ըզջըրթունս
 Արգեացն յետին օրհնաբան,

Լա ընդ վիմոն իսկ՝ գիրկ մօր
 Վողորիկ թըւի առ որդեակ՝
 Լստասուռաթուրմն երբ պըսակ
 Լըթեալ հիւսէ ս' անդանօր .
 Լնդ ի մահուն իսկ անմահ
 Սեր փեսայի եւ հարսին
 Սըրցեալ ընդ վէմն ցըրտին՝
 Բզհիմենեան քննէ ջահ
 Ի լծակցին իւր չըւառ
 Յարտասուռազեղ յայտ եւ յաջք .
 Լա զոյգ յերկնից ու երկրէ լանջք
 Թըւին բաղխիլ սիրաբար .
 Սինչ ճրգնասուն եւ պարկեշտ
 Սենակեցին լուրջ մոխիր՝
 Լա յանարեւն իսկ երկիր
 Թըւի նոցին տալ հրաժեշտ .
 Լնդ օրիորդք նազելիք
 Որք յոտն ի մատն եւ անկոխ
 Պարէին գեր քան ըզհող,
 Շնորհաց ամանք գեղանիք,
 Յորոց ի ծոց՝ բուլք սիրոյ,
 Լըրիտասարդ կորովի
 Վերի մատնիւր կամովի
 Կախեալ զհոգին ըզհոգւոյ .
 Լուսալիր զաչարն ծաւիս
 Շաւղաց սիրոյն ճրագարան
 Բոլոր կենաց բաւական,
 Թըւին շարժել թաղծալիս : . . .

Լնդ միով հընձեալ գերանդեալ
 Վարք եւ հասակք ամենայն,
 Լա ընդ միով անկեալ կան
 Յաւիտենական հովանեալ .
 Սան որոց ոչ եւս ժամանակ
 Յընցէ զգործին կենսաչափ,
 Ի ոչ կենցաղոյս ափոյ յափ
 Վիմեն բազմադէմքն անդ կոհակք .
 Լնդ մարտայարդար փողոյ վանգ
 Լա սիրաշարժն հարսանեաց՝
 Իբրեւ ըզհողմն ամայեաց
 Ոչ զըտանեն խուն մ'արձագանգ : . . .
 Լա յանեղրական ի խորոց

Վիակնացեալ գամբանաց
 Սըշտագիշեր արհաւրաց
 Տեծութեանց ի վեր հընչեալ կոծ,
 Լա քեզ, տէր, գոցէ՝ զըթութիւն . . .
 Լա մի եւեթ ձայն մընաց
 Ձայն մեռելոց, կենդանեաց՝
 Ի յարքայութեան աստ մահուն .
 Վըթութիւն՝ ո՛վ տէր, ի մեզ տէր .
 Լուր աղերսիս որ միայն
 Ոչ գիտէ կալ լռելեայն,
 Կարգայ բողոքէ միշտ յեթեր .
 Վըթութիւն. գիտեմք զի հզօր ես,
 Լըդարութեանդ կամք պատկառ,
 Զունին տալ սիրտք մեր պատճառ
 Պաշարեալք ի մեծ վըտանգէս .
 Վըթութիւն. կորեաք, տէր, կորեաք՝
 Թէ յանկարծ դատ հրամայես,
 Լթէ զչարիս մեր քննես
 Օհ բնաւ գտանիցես արդարակ .
 Բայց ողորմութեան առ ի քէն
 Բղխէ աղբիւր յորդառատ .
 Ո՛հ, թէ ցօղես ըզմի կաթ
 Լնցցէ բոց վըհիս հուրեղէն : . . .
 Լնդ երկար եղեւ ընդ երկար
 Պանդըխտութիւն մեր յերկնից .
 Լըրք լուծցէ սէր ըզկըսկիծ,
 Լըրք հանդիպեսցուք քեզ յամայր .
 Հողոյ ծնունդք ի հող շաղեցաք .
 Լըրից ի շունչ հողմավար
 Բզլոյս տըւաք ընդ խաւար .
 Լա խոստովանիմք զի մեղաք .
 Սեղաք զըգուանացդ հայրենի,
 Սակայն որդիքս անառակք
 Օ անուն քո ոչ մոռացաք .
 Սեղաք, այլ յուսամք միշտ երկնի .
 Սեղաք, այլ խրատուդ ունկընդիր
 Ձեռն ի յոգիս աղէկէզ .
 Բախեմք քո գրան, Տէր, բաց մեզ,
 Բաց . մի անկցին բանք քո յերկիր .
 Սեղաք, այլ խոնարհք արդ անձամբք
 Բառնամք ըզգեղջս ի նըժար .
 Լնգէն աջովդ առ յօժար,
 Լա կըշտեա՞ գատեա՞ . . . եւ անսամբ : . . .

Ընտանիքս ինքս եմ յերկին :

Ո՛հ, վերացարուք հոգիք երկնագին : . . .

Իսկ ո՞ր արդ իցէ յաղթութիւն մահու

Ո՛ր էն ո՛վ դժոխք խայթոցքդ ասարկու :

Հ. Ղ. Վ. Մ-Ա :

ՄԱՐՍՈՂՈՒԹԻՒՆ

Իկնսունակ¹ էակները սնանելու համար՝ հարկ է որ մերթ ընդ մերթ իրենց մարմնոյն մէջ օտար գոյացութիւններ մտցնեն, ու զանոնք լուծելով այնպէս պատրաստեն՝ որ կարող ըլլան իրենց գործարանաց հիւսուածներուն մէջ թափանցել և անոնց պէտք եղած նիւթերուն տեղը լեցնել :

Իայսք իրենց սնունդը ուղղակի գետնէն կը ծծեն իրենց արմատներուն ծայրերովը . որով իրենց ծծած նիւթերը ուղղակի իրենց մարմնոյն սննդարար հոգիներուն հետ կը խառնուին ու հիւսուածոց մէջ կը թափանցեն՝ առանց կանխաւ պատրաստութիւն մը կրելու :

Իայց կենդանեաց գալով բանը տարբեր է : Ստեղծները մարմնոյն մէջ մտցուելով, ընկղմուելէն ու մարմնոյն այլ և այլ կողմերը բաշխուելէն ու գործարանաց հիւսուածները սնուցանելէն առաջ, պէտք է որ նախ պատրաստութիւն մը կրեն . այս բանիս վրայ ահա կը կայանայ հարստութեան գործողութիւնը :

Սրբեմն՝ մարսողութեան պաշտօնն է,

Ա. Ստեղծեաց սննդարար մասը այն մասէն բաժնել՝ որ նոյն յատկութիւնը չունի :

Բ. Ընտանիքս սննդարար մասը այնպիսի հեղանիւթի մը փոխել՝ որ արեան հետ խառնուելու յարմար ըլլայ :

Ուտելիք². — Ստեղծ կ'ըսուին այն ամէն գոյացութիւնները որ կենդանի էակի մը մարմնոյն մէջ մտցուելով՝ կը

մարսուին, կ'ընկղմին ու սնունդ կուտան, կամ թէ մարմնոյն անդադար կրած կորուստներուն տեղը կը փոխանակեն :

Ստեղծ այնպէս հարկաւոր են կենաց պահպանութեանը համար՝ ինչպէս օդն որ կը շնչենք, կամ ջուրը որ կամ իբր ըմպելիք կամ իբր շոգի անդադար կ'ընկղմենք : Ստեղծ կենդանիք երբ ուտելիքէ զուրկ ըլլան իրենց մարմնոյն զանգուածը կը նուազի, ու ժերնին կը տկարանայ, և վերջապէս ծանր նեղութիւններէ ետեւ մահը անհրաժեշտ կուգայ :

Ստեղծեաց պիտոյքը մասնաւոր զգացողութեամբ մը կը յայտնուի որուն բուն կայանքը ստամոքսն է . այս զգացողութիւնս ահա է անօթութիւնը սուածը : Շարժմամբ, չափաւոր ցրտութեամբ ու լեղի նիւթերու գրգռիչ ազդեցութեամբ՝ անօթութիւնը կ'աւելնայ : Իսոր հակառակ այն ամէն բան որ կենսական¹ շարժումը կը դանդաղեցնէ՝ ինչպէս անշարժութիւնը, քունը և այլն, այս կարօտութեանս ուժն ալ կը նուազեցնէ :

Ընտանիքս պատճառիս համար է որ ձմեռը թմրող կենդանիք իրենց երկարածիգ քնէութեան ժամանակը ամենին սնունդ չեն առնուր : Ինչպէս նաեւ պաղարիւն կենդանիք, ինչպէս ձկունք ու գորտերը, երբ խիստ ցրտութեան մը պատճառաւ՝ իրենց ներքին կազմուածքին այլ և այլ պաշտօններուն ներգործութիւնը կը դանդաղի՝ երկայնատեն առանց կերակուր առնելու կը դիմանան : Իայց այն կենդանիք որոնց սննդարար շարժումները խիստ երազ է,

1. Գ. Էtres vivants. — 2. Aliments.

1. Գ. Vital.